

«Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»): журнал. 2021. № 4(4) 2021. С. 464

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології та педагогіки

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 17.11.2021, № 2/11-21)

Журнал видається за активної підтримки КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва"

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні та за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а також, інноваційні питання розвитку психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на дослідників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible, до міжнародної пошукової системи Google Scholar.

Голова редакційної колегії:

**Жукова Ірина
Віталіївна**

кандидат наук з державного управління, доцент, проректор з наукової роботи ПВНЗ
Університет Новітніх Технологій, виконавчий директор президії громадської наукової
організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ,
Україна)

Головний редактор: Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна).

Заступник головного редактора: Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти (Київ, Україна);

Заступник головного редактора: Жуковський Василь Миколайович — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови Національного університету "Острозька академія" (Рівне, Україна).

Редакційна колегія:

- **Бахов Іван Степанович** — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Балахтар Катерина Сергіївна** — здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна)
- **Біляковська Ольга Орестівна** — доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
- **Васильєв Авер'ян Григорович** — доктор філософії (з медицини) PhD, медичний директор країн Перської затоки, GlaxoSmithKline (Дубай, ОАЕ)
- **Вергун Андрій Романович** — доктор медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, лікар-хірург вищої категорії, антиплагіатний експерт, старший інспектор наукового відділу, відповідальний за виявлення плагіату в наукових і навчально-методичних працях Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (Львів, Україна)
- **Вовк Вікторія Миколаївна** — кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Державного університету ім. Станіслава Сташіца в Пілі (м. Піла, Польща)
- **Гвожджєвіч Сильвія** — кандидат наук, Державна професійна вища школа ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща)
- **Головач Наталія Василівна** — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Гудзенко Ганна Володимирівна** — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
- **Гуменникова Тамара Рудольфівна** — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Долгова Олена Миколаївна** — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- **Древіцька Оксана Остапівна** — доктор медичних наук, доцент, професор кафедри медичної психології Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Журавльова Лариса Петрівна** — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- **Заячківська Оксана Василівна** — кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

- **Інжисвська Леся Анатоліївна** — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- **Ічанська Олена Михайлівна** — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- **Кардаш Оксана Любомирівна** — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- **Коваленко Олена Михайлівна** — кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- **Ковальчук Анна Сергіївна** - здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- **Коломосць Андрій Володимирович** — кандидат медичних наук, директор «Медсервісгруп» (Київ, Україна)
- **Коляденко Ніна Володимирівна** — доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Корнієнко Петро Сергійович** — доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- **Кравчук Володимир Миколайович** — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- **Лігоцький Анатолій Олексійович** — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна)
- **Лич (Назарук) Оксана Миколаївна** — кандидат психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- **Макаренко Олександр Миколайович** — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загальномедичних дисциплін Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна)
- **Мальцев Дмитро Валерійович** — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
- **Марушева Олександра Анатоліївна** — доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту Північного Університету Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- **Мельник Володимир Степанович** — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна)
- **Мідельський Сергій Людвігович** – професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан)
- **Міхальський Томаш** — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- **Миргород-Карпова Валерія Валеріївна** - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- **Михальчук Василь Миколайович** — доктор медичних наук, професор, Заслужений працівник охорони здоров'я України, завідувач кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- **Нікульчев Микола Олександрович** – доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна)
- **Помиткін Едуард Олександрович** — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна)
- **Помиткіна Любов Віталіївна** — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- **Приходькіна Наталія Олексіївна** — доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- **Радзіховська Наталія Станіславівна** — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
- **Стовбан Микола Петрович** — кандидат медичних наук, доцент кафедри фтизіатрії і пульмонології з курсом професійних хвороб, заступник генерального директора комунального некомерційного підприємства "Івано-Франківська обласна клінічна інфекційна лікарня Івано-Франківської Обласної Ради" (Івано-Франківськ, Україна)
- **Трушкіна Наталія Валеріївна** — кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- **Турчинова Ганна Володимирівна** — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- **Хохліна Олена Петрівна** — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- **Цимбалюк Руслан Степанович** — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна)
- **Чаусова Тетяна Володимирівна** — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- **Чумак Оксана Володимирівна** — доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- **Яковичка Лада Савелівна** — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

СЕРІЯ «ПСИХОЛОГІЯ»

Бабчук О.Г., Селіванова М.А. <i>СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ КОМУНІКАТИВНОЇ КРЕАТИВНОСТІ</i>	306
Бочелюк В.Й., Панов М.С., Турубарова А.В. <i>ПСИХОКОРЕКЦІЯ АУТИЗМУ В УКРАЇНІ</i>	318
Василець К.В. <i>НАУКОВІ ПОГЛЯДИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ОПАНОВУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ</i>	330
Вігомський Ю.Л., Бондаренко С.Ю. <i>ВИНА ЯК ПРОЯВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СТРУКТУРІ ПСИХОЛОГІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМАТИКИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ</i>	341
Заболоцький Н.Д., Заболоцька С.І., Заміщак М.І. <i>ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ</i>	353
Литвиненко О.О. <i>СПЕЦИФІКА КОГНІТИВНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ У КОНТЕКСТІ ЇХ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ</i>	365
Середа О.Ю. <i>ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО ОТОЧЕННЯ НА ПРОФЕСІЙНИЙ ВИБІР ВИПУСКНИКІВ</i>	376
Синишина В.М., Яковицька Л.С. <i>СУБ'ЄКТНІСТЬ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА ЯК ОСНОВА ЙОГО САМОРЕАЛІЗАЦІЇ</i>	387
Федорков О.М. <i>ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА МОЛОДІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР</i>	398
Федотова Т.В., Кихтюк О.В., Кульчицька А.В. <i>ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА У ФОРМУВАННІ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В РОБОТІ КЛІНІЧНОГО ПСИХОЛОГА</i>	410

УДК 159.9.016

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4\(4\)-365-375](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4(4)-365-375)

Литвиненко Олена Олександрівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Інституту людини, Київський університет імені Бориса Грінченка, бул. І. Шамо 18/2, м. Київ, 02154, тел.: (044) 294-00-25, e-mail: o.lytvynenko@kubg.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-2152-7285>

СПЕЦИФІКА КОГНІТИВНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ У КОНТЕКСТІ ЇХ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті представлено результати дослідження особливостей та специфіки когнітивної сфери особистості підлітків, в межах якого було проаналізовано окремі когнітивні прояви підлітків, визначено характер та інтенсивність взаємозв'язків між представленими змінними, систематизовано виявлені статистичні закономірності та на їх основі здійснено теоретичні узагальнення, щодо специфіки когнітивних проявів підлітків в контексті їх особистісного становлення. Наведено отримані емпіричні дані, що доводять наявність безпосередніх двосторонніх взаємозв'язків між окремими проявами когнітивної сфери в контексті особистісного становлення підлітків. При цьому характер зв'язку (прямий, або обернений) також залишається сталим. Це дозволяє говорити про інтрадетермінованість когнітивних компонентів, а, відповідно і про їх компенсаторність. Доведено взаємну обумовленість окремих складових когнітивної сфери особистості підлітків. Визначено та описано систему взаємозалежностей між когнітивними спрямованостями та дисфункційними когнітивними схемами підлітків. Доведено, що розуміння типових схем дозволяє передбачити прояв кожної зі спрямованостей. Натомість, аналіз когнітивних спрямованостей дозволяє передбачити прояв 11 з 18 дисфункційних схем. При цьому 7 схем залишаються не включеними у зазначену систему взаємозалежностей, тобто їх прояв не залежить від домінування в особи певної спрямованості. Виявлені взаємозв'язки мають значення як для психологічної діагностики, так і для психопрактичної діяльності, оскільки, з одного боку, дозволяють передбачити певні особливості когнітивної сфери на основі наявності інших їх проявів, а з іншого – забезпечують можливості використання компенсаторних механізмів у межах психологічної профілактики та корекції. Стаття може представляти інтерес для фахівців у сфері психології розвитку, практичних психологів та психотерапевтів, педагогів та усіх фахівців, сфера практичної діяльності яких передбачає активну взаємодію з підлітками.

Ключові слова: особистість, підлітковий вік, когніції, когнітивні спрямованості, дисфункційні схеми.

Lytvynenko Olena Oleksandrivna Ph.D. in Psychology, Associate Professor of the Chair of Practical Psychology Borys Grinchenko University of Kyiv, Kyiv, 02154, tel.: (044) 294-00-25, e-mail: o.lytvynenko@kubg.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-2152-7285>

SPECIFICS OF ADOLESCENTS' BEHAVIORAL MANIFESTATIONS IN THE CONTEXT OF THEIR PERSONAL FORMATION

Abstract. The article presents the results of a study of peculiarities and specifics of the cognitive sphere of adolescents' personality. With this aim there were analysed individual cognitive manifestation of adolescents, determined the nature and intensity of relationships between the presented variables, systematized statistical regularities and on their basis there were made theoretical generalizations about the specificity of cognitive manifestations of adolescents in the context of their personal formation. The obtained empirical data are presented, proving the existence of direct bilateral relationships between individual manifestations of the cognitive sphere in the context of adolescents' personal formation. At the same time, the nature of the connections (direct or reverse) also remains constant. This allows to talk about the intradetermination of cognitive components, and, accordingly, about their compensatory nature. There was proved the mutual conditionality of separate components of cognitive sphere of personality of teenagers. There was defined and described the system of interdependencies between cognitive orientations and maladaptive cognitive schemas of adolescents. It was also proved that the understanding of typical schemas allows to predict the manifestation of each of the orientations. Instead, the analysis of cognitive orientations allows us to predict the manifestation of 11 of the 18 maladaptive schemas. Thus 7 schemas remain not included in the specified system of interdependencies, so their display does not depend on dominance of a certain orientation. The identified relationships are important for both psychological diagnosis and psycho-practical activities, because, on the one hand, they allow to predict certain features of cognitive sphere based on the presence of other manifestations, and on the other – to provide opportunities to use compensatory mechanisms in psychological prevention and correction. The article may be interesting for specialists working in the field of age psychology, practical psychologists and psychotherapists, teachers and all practitioners whose profession provides active interaction with adolescents.

Keywords: personality, adolescence, cognitions, cognitive orientations, dysfunctional schemes.

Постановка проблеми. Згідно класичної когнітивної моделі у психології, емоції і поведінка індивіда залежать від сприйняття ним різних життєвих

обставин. При цьому вважається, що почуття людини визначаються не об'єктивними подіями, а способом, у який вона їх тлумачить [1]. Тобто емоції є похідними від когніцій та виникають як результат когнітивної інтерпретації та реструктуризації отриманого досвіду. Набуття цього досвіду починається з дитинства, коли в індивіда формуються певні переконання про самого себе, оточуючих і світ цілому, але найбільш інтенсивним стає на етапі підлітковості. Таким чином, особливої актуальності набуває наукове вивчення проблеми становлення когнітивної сфери особистості підлітків.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Основні, або глибинні когнітивні переконання особистості – це настанови, які є фундаментальними, всеосяжними, та, переважно, неусвідомлюваними і непридатними для вербалізації. Носій таких ідей розцінює їх як об'єктивну інформацію про навколишній світ. Глибинні переконання розглядаються переважно в межах когнітивної психології та психотерапії, де вони визначаються як настанови фундаментального рівня, котрі є всеосяжними, укоріненими і такими, що погано піддаються змінам, а також сягають високої міри узагальнення. На основі глибинних формуються проміжні переконання (які також часто не піддаються чіткому вираженню словами), що включають ставлення, правила і припущення. Своєю чергою, проміжні переконання породжують автоматичні думки, тобто вербальні формулювання найбільш поверхневого рівня пізнавальної діяльності [2]. Таким чином, когнітивна організація особистості являє собою ієрархію більш або менш стійких уявлень про світ та способів тлумачення подій, що відбуваються. Формування глибинних переконань безпосередньо пов'язане з особистою генезою, оскільки характер та специфіка переконань індивіда залежить від умов, в яких відбувається його становлення, водночас, сформовані переконання визначають спрямованість цього становлення.

Важливою характеристикою переконань, при цьому, є їх ієрархічність. Психологи-когнітивісти зазначають, що переконання індивіда мають рівневу структуру. Так, розвиваючи ідеї Д. Вестбрука та співавторів, Р. Мак Маллен у своїй теорії виокремлює поверхневі переконання, більш глибинні переконання і центральні (базові) переконання. Поверхневі переконання – це ті думки, які індивід легко усвідомлює і відкриває іншим. Базові (центральні) переконання індивід не може виявити без спеціальних зусиль. Це не означає, однак, що вони в принципі не усвідомлюються. На думку автора, за допомогою терапевтичної роботи або спеціальних розпитувань базові переконання можна розкрити [3]. Відповідно, досліджуючи специфіку формування когнітивних утворень індивіда на різних етапах його становлення, необхідно аналізувати особливості прояву переконань різного рівня.

З іншого боку, відповідно до теорії А. Бека та співавторів, обробка людиною

інформації з навколишнього світу заснована на базових переконаннях, впроваджених в схеми. При цьому, порушення нормального функціонування індивіда зазвичай бувають пов'язані з його «когнітивною вразливістю». Кожна людина характеризується унікальною вразливістю і чутливістю відповідно до наявних у неї схем [4].

Поняття «схеми» у когнітивних теоріях особистості використовується для позначення відносно стійких когнітивних моделей, за допомогою яких людина сортує і синтезує інформацію, що надходить до неї з зовнішнього світу. Але, при цьому, схеми розглядаються не тільки як когнітивні структури, але і як когнітивно-афективні комплекси, що формуються в процесі набуття досвіду [5]. Відповідно, саме схеми спрямовують індивіда, визначають ефективність закріплення у нього тих чи інших поведінкових патернів та типових способів емоційного реагування на події. Когнітивні схеми певною мірою «пояснюють» суть подій, що відбувається з індивідом. На основі цих пояснень формується реакція на події, а сукупність таких реакції утворює характерні для особи поведінкові патерни.

Дж. Йонг і співавтори визначили 18 схем, які об'єднуються у п'ять більш узагальнених груп. Зазначені групи схем є наступними: 1) схеми втрати зв'язку та відкинення (покинення, недовіри, емоційної депривації, дефективності, соціальної ізоляції); 2) схеми обмеженої автономії і здатності досягати успіху (залежності, очікування на катастрофу, злиття, некомпетентності); 3) схеми порушення меж (особливого статусу, недостатнього самоконтролю); 4) схеми спрямованості на інших (підкорення, самопожертви, пошуку визнання) і 5) схеми надмірної пильності та інгібіції (негативізму, емоційної інгібіції, надвисоких стандартів, покарання) [6]. Ці визначення дисфункційних схем були сформовані переважно в результаті клінічних спостережень в межах когнітивної психотерапії, а не внаслідок емпіричних досліджень. З іншого боку, емпіричні дослідження підтверджують факт їх існування [7].

Таким чином, **метою** нашої статті стало наукове дослідження окремих особливостей когнітивної сфери підлітків та аналіз системи взаємозв'язків між ними.

Виклад основного матеріалу. Основними елементами когнітивної сфери підлітків ми вважаємо їх глибинні переконання та когнітивну спрямованість. Глибинні переконання, або схеми, не відображаються на рівні свідомості, формують ставлення особи до інших людей та ситуацій, а також інтерпретацію подій навколишнього світу. Своєю чергою, когнітивна спрямованість відображає змістову наповненість когніцій індивіда, а також задає умовний вектор його темпоральної орієнтації на минуле або майбутнє. З нашої точки зору, така орієнтація не лише визначає розвиток прогностичної функції психіки особи, але і є безпосередньо пов'язаною з її психоемоційним станом, сприйманням себе та інших, а також рівнем розвитку навичок коупінг-поведінки. Основними

методами вивчення когнітивної сфери підлітків в межах даного дослідження стали Дюссельдорфський опитувальник схем для дітей [8] та контент-аналіз персональних наративів. Для визначення взаємозв'язку між змінними використовувався двосторонній множинний регресійний аналіз, результати якого наведено у таблицях 1–2.

Як видно з таблиці 1, когнітивна спрямованість на позитивні емоції є характерною для підлітків, яким властиві когнітивні схеми емоційної депривації та очікування на катастрофу. В першому випадку така закономірність пояснюється активацією механізмів гіперкомпенсації, коли особа, стикаючись з недостатністю теплих емоційних взаємин, фіксує увагу на питаннях емоційної взаємодії та обмірковуванні можливості вираження позитивних емоцій. Зазначимо, що традиційно схема емоційної депривації вважається такою, що призводить до ігнорування питань емоційності як таких, що не мають зв'язку з особистим досвідом (Арнц, 2020). Отримані ж нами результати доводять, що ці питання можуть не лише витіснитись, але й викликати підвищену увагу суб'єкта.

Таблиця 1

Взаємозв'язок когнітивної спрямованості з дисфункційними схемами

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значимість
	B	SD	Бета		
Когнітивна спрямованість на емоції (+)					
(Константа)	-0,340	0,109		-3,120	0,002
Емоц. депривація	0,43	0,14	0,151	3,090	0,002
Очік. на катастрофу	0,31	0,13	0,118	2,412	0,016
Когнітивна спрямованість на емоції (-)					
(Константа)	0,546	0,119		4,596	0,000
Самопожертва	0,035	0,015	0,109	2,373	0,018
Очікування на катастрофу	0,024	0,010	0,108	2,336	0,020
Когнітивна спрямованість на соціальну взаємодію (+)					
(Константа)	-0,235	0,100		-2,338	0,020
Самопожертва	0,054	0,014	0,173	3,777	0,000
Когнітивна спрямованість на соціальну взаємодію (-)					
(Константа)	0,162	0,074		2,204	0,028
Дефективність	0,039	0,010	0,187	4,053	0,000
Залежність	0,029	0,010	0,138	2,995	0,003
Покинутість	0,018	0,009	0,096	2,056	0,040

Продовження таблиці 1

Когнітивна спрямованість на абстрактні роздуми (+)					
(Константа)	0,054	0,065		0,830	0,047
Емоційна інгібіція	0,027	0,010	0,127	2,746	0,006
Залежність	0,020	0,010	0,092	1,994	0,047
Когнітивна спрямованість на абстрактні роздуми (-)					
(Константа)	0,164	0,050		3,316	0,001
Негативізм	0,018	0,008	0,100	2,155	0,032
Когнітивна спрямованість на майбутнє					
(Константа)	0,255	0,061		4,143	0,000
Покинутість	-0,020	0,009	-0,101	-2,188	0,029
Когнітивна спрямованість на минуле					
(Константа)	-0,022	0,049		-0,450	0,047
Очік. на катастрофу	0,016	0,08	0,092	1,996	0,047

Натомість, спрямованість на позитивні емоції обумовлюється схемою очікування на катастрофу, що пояснюється, передусім, механізмами витіснення. В цьому випадку підлітки, стикаючись з надмірною тривогою через невизначеність майбутнього та не маючи достатніх навичок для її толерування, намагаються витіснити зазначені переживання, фокусуючись та тому, що для них є зрозумілим та передбачуваним, а саме – на емоціях. Зазначимо, що дана схема детермінує також прояв когнітивної спрямованості на негативні емоції. Тобто важливим є сам факт фіксації на емоціях, незалежно від їх модальності.

Спрямованість на негативні емоції також властива особам, які мають підвищені показники за схемою самопожертви. Тобто, будучи схильними поступатись власними інтересами, цінностями та переконаннями заради інших, такі підлітки переживають суттєвий дискомфорт, який, окрім емоційної сфери, виражається також в типових для них когніціях.

Ще однією когнітивною спрямованістю, яку детермінує схема самопожертви, є позитивна спрямованість на соціальну взаємодію.

Очевидно, що соціальна відкритість та готовність до компромісів, притаманна особам з домінуючою схемою самопожертви, обумовлює легкість у встановленні та підтримці приятельських взаємин з оточенням, що і знаходить відображення у їх провідних когніціях.

З іншого боку, негативний аспект спрямованості на соціальну взаємодію характерний для підлітків з переважанням схем дефективності, залежності та покинутості. Зазначимо, що дві з цих схем відносяться до групи втрати зв'язку та відкидання, що в повній мірі пояснює детермінацію ними орієнтації індивіда на аналіз труднощів у взаєминах з оточенням та на неможливість встановити з ними довірчі стосунки. Своєю чергою, схема залежності визначає надмірну фіксацію на міжособистісних стосунках, результатом якої є втрата власної ідентичності та

переживання пов'язаного з цим дискомфорту.

Обумовленість прояву когнітивної спрямованості на абстрактні роздуми схемами залежності та емоційної інгібіції пояснюється двома факторами. З одного боку, підліткам зі схемою залежності властиве прагнення справляти позитивне враження на оточення, що дозволяє їм бути приналежним до певної спільноти. У якості однієї зі стратегій формування такого враження виступає демонстративний оптимізм, а відповідно, і орієнтація на позитивні роздуми. З іншого боку, для підтримання заданого рівня оптимізму необхідним стає стримування (інгібіція) власних емоцій та переживань, особливо тих, що мають негативний характер.

Передбачуваним є взаємозв'язок негативних абстрактних роздумів зі схемою негативізму, оскільки саме ця схема обумовлює песимістичне сприйняття особою навколишнього світу та свого місця в ньому, а також появу окремих депресивних тенденцій. Все це, стаючи егосинтонним для особистості, визначає її схильність зосереджувати увагу на роздумах, пов'язаних з пошуком та відтворенням катастрофічних сценаріїв різного плану.

Достатньо обґрунтованим є також обернений взаємозв'язок когнітивної орієнтації на майбутнє зі схемою покинутості. Дана схема вважається такою, що детермінує появу в особи переконання, що вона не здатна будувати міцні гармонійні стосунки з оточенням та є приреченою на самотність. Саме тому схема покинутості виключає можливість орієнтації на майбутнє та виступає в якості заперечення реалій повсякденного життя.

Протилежна представленій вище когнітивній орієнтації спрямованість на минуле пов'язана зі схемою очікування на катастрофу. Пояснення такого зв'язку полягає в тому, що дана схема активує почуття тривоги щодо майбутнього та можливих перспективних небезпек. Тому набагато більш безпечною для суб'єкта виявляється орієнтація на минуле та багаторазова румінація щодо подій, які вже відбулись.

Проаналізувавши таким чином обумовленість прояву когнітивних спрямованостей дисфункційними схемами, можемо звернутись до протилежних взаємозв'язків, а саме до аналізу умов, за яких можливою стає поява тих чи інших когнітивних схем. Результати регресійного аналізу свідчать, що прояв 50% схем (9 з 18) обумовлюється властивою індивіду спрямованістю. Розглянемо більш детально кожну з них.

Схема недовіри обумовлюється орієнтацією на негативну соціальну взаємодію, а також на майбутнє. Тобто негативний, травматичний досвід інтерперсональної взаємодії стає чинником, що формує когнітивну спрямованість, відображається в особистих наративах суб'єкта, а також визначає прояв у нього відповідної схеми. При цьому особи, які схильні проявляти надмірну підозрілість та недовірливість стосовно інших, значну увагу приділяють роздумам про майбутнє, плануванню своєї активності та пошуку способів убезпечити себе від імовірних потенційних небезпек.

Відповідна орієнтація на негативну соціальну взаємодію, з огляду на негативний коефіцієнт Бета, мінімізує вірогідність прояву схеми дефективності. Водночас, протилежна зазначеній, орієнтація на позитивну взаємодію підвищує ймовірність прояву даної схеми. Тобто домінування в індивіда глибинних переконань про власну неповноцінність ґрунтується на прагненні до активної міжсуб'єктної інтеракції та отримання специфічних вигод від даного процесу.

Крім того, передумовою прояву схеми дефективності є орієнтація на позитивні емоції.

Таблиця 2

Взаємозв'язок дисфункційних схем з когнітивною спрямованістю

Модель	B	SD	Бета	t	Знач.
<i>Недовіра</i>					
(Константа)	6,4441	0,070		92,268	0,000
Соц. взаємодія (-)	-0,581	0,213	-0,126	-2,729	0,007
Майбутнє	-0,448	0,203	-0,102	2,201	0,028
<i>Дефективність</i>					
(Константа)	5,870	0,073		80,936	0,000
Соц. взаємодія (-)	-0,790	0,221	-0,164	-3,571	0,000
Емоції (+)	0,576	0,170	0,161	3,381	0,004
Соц. взаємодія (+)	0,455	0,204	0,105	2,233	0,026
<i>Залежність</i>					
(Константа)	5,870	0,073		80,254	0,000
Соц. взаємодія (-)	0,515	0,223	0,107	2,311	0,021
Минуле	0,595	0,265	0,104	2,244	0,025
Емоції (-)	0,399	0,194	0,096	2,052	0,041
Емоції (+)	0,390	0,177	0,109	2,211	0,028
<i>Некомпетентність</i>					
(Константа)	5,592	0,080		70,087	0,000
Емоції (+)	0,427	0,168	0,117	2,546	0,011
<i>Особливий статус</i>					
(Константа)	6,053	0,071		85,165	0,000
Соц. взаємодія (-)	-0,433	0,217	-0,092	-1,998	0,046
<i>Емоційна депривація</i>					
(Константа)	5,358	0,075		71,096	0,000
Емоції (+)	0,642	0,159	0,185	4,046	0,000
Роздуми (+)	0,443	0,207	0,099	2,137	0,033
<i>Покинутість</i>					
(Константа)	6,059	0,081		74,563	0,000
Майбутнє	-0,487	0,234	-0,096	-2,081	0,038

Продовження таблиці 2

<i>Самопожертва</i>					
(Константа)	6,890	0,055		125,16	0,000
Соц. взаємодія (+)	0,556	0,147	0,173	3,777	0,000
<i>Емоційна інгібіція</i>					
(Константа)	6,455	0,076		85,304	0,000
Роздуми (+)	0,599	0,218	0,127	2,746	0,006

Така тенденція цілком узгоджується з окресленою вище тенденцією: прагнення отримувати винятково позитивний емоційний та соціальний досвід призводить до психологічного травмування, що, своєю чергою, обумовлює формування специфічного уявлення про себе та заснованої на цьому уявленні схеми дефективності.

Схема залежності проявляється у випадку високої вираженості когнітивної орієнтації на минуле, негативну соціальну взаємодію та емоції (як позитивні, так і негативні). Зазначимо, що зв'язок з орієнтацією на соціальну взаємодію є двостороннім, тобто не лише когнітивна спрямованість обумовлює прояв схеми, а і навпаки – схема визначає формування відповідної спрямованості. Логіка їх поєднання пояснена вище. Обумовленість схеми залежності орієнтацією на емоції пов'язана з загальною емоційністю осіб, яким вона притаманна та властивою їм тенденцією до раціоналізації та вербалізації власних афективних якостей. Орієнтація на минуле в даному випадку виступає в якості захисту від непередбачуваного майбутнього та можливості дистанціюватись від перспективних труднощів в інтерперсональній взаємодії.

Схема некомпетентності обумовлюється когнітивною орієнтацією на позитивні емоції. Тут, як і в попередніх випадках, взаємозв'язок базується на механізмах витіснення, що дозволяють індивіду уникати переживання щодо власних недоліків завдяки концентрації на позитивних аспектах емоційної сфери.

Прояв когнітивної схеми особливого статусу виключає наявність орієнтації на негативних аспектах соціальної взаємодії (від'ємний коефіцієнт Бета). Тобто підлітки, впевнені у своїй винятковості, не схильні критично оцінювати свою комунікацію з іншими, а натомість ідеалізують її, будучи переконаними в тому, що справляють винятково позитивне враження на оточення.

Вартим уваги є взаємозв'язок схеми емоційної депривації з орієнтацією на позитивні емоції. Логіка цього зв'язку полягає в тому, що, не будучи схильним до переживання і прояву сильних почуттів, суб'єкт, якому притаманна така схема, може приділяти значну увагу осмисленню своїх емоцій та спробам їх раціоналізувати. Водночас, зв'язок зазначеної схеми з орієнтацією на позитивні абстрактні роздуми є логічним та передбачуваним, оскільки дозволяє особі перейти від афективної спрямованості до власне когнітивної, яка є для неї більш зрозумілою та комфортною.

Емпіричні дані свідчать, що можливість прояву схеми покинутості є

виключеною в осіб з когнітивною спрямованістю на майбутнє. Таким чином, переживаючи через перспективні невдачі у стосунках з навколишніми, підлітки з такою схемою воліють уникати роздумів про майбутнє, побудови планів та висловлення фантазій з цього приводу. Також достатньо послідовним і обґрунтованим є взаємозв'язок між схемою самопожертви та спрямованістю на позитивну соціальну взаємодію. В даному випадку готовність жертвувати своїми інтересами заради інших дозволяє особі вибудовувати приязні стосунки з оточенням, які, своєю чергою, забезпечують позитивне сприймання нею міжособистісних інтеракцій.

Остання дисфункційна схема, що детермінується когнітивними орієнтаціями – це схема емоційної інгібіції. Її прояв пов'язаний зі спрямованістю на позитивні абстрактні роздуми. Тобто, придушуючи свої емоційні прояви та уникаючи їх відкритої демонстрації, такі підлітки надають перевагу розмірковуванню та схильні ділитися з оточенням власними ідеями та переконаннями, а не емоційними станами.

Узагальнюючи систему взаємозв'язків між компонентами когнітивної сфери особистості підлітків, можемо зробити декілька висновків.

Висновки. Виявлені взаємозв'язки мають значення як для психологічної діагностики, так і для психопрактичної діяльності, оскільки, з одного боку, дозволяють передбачити певні особливості когнітивної сфери на основі наявності інших її проявів, а з іншого – забезпечують можливості використання компенсаторних механізмів у межах психологічної профілактики та корекції.

По-перше, існують стійкі зв'язки (як одно-, так і двосторонні) між когнітивними спрямованостями та дисфункційними когнітивними схемами.

По-друге, розуміння типових для підлітка схем дозволяє передбачити прояв у нього кожної зі спрямованостей.

По-третє аналіз типових для підлітка когнітивних спрямованостей дозволяє передбачити прояв окремих дисфункційних схем. При цьому 7 схем залишаються не включеними у зазначену систему взаємозалежностей, тобто їх прояв не залежить від домінування в особі певної спрямованості. До них належать схеми: недостатнього самоконтролю, підкорення, соціальної ізоляції, надвисоких стандартів, пошуку визнання, очікування на покарання та злиття.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері полягають у практико-орієнтованому дослідженні способів і стратегій цілеспрямованого психологічного впливу на когнітивну сферу підлітків з метою гармонізації процесу їх особистісного становлення.

Література:

1. Ellis A. Rational Emotive Behaviour Therapy: It Works for Me - It Can Work for You / A. Ellis. — New York : Prometheus Books, 2009. — 425 p.
2. Westbrook D. An Introduction to Cognitive Behavioural Therapy / D. Westbrook, H. Kennerley, J. Kirk. — London : Sage Publications, 2007. — 345 p.

3. McMullin R. *The New Handbook of Cognitive Therapy Techniques* / R. McMullin. — New York : Norton Professional Books, 2009. — 375 p.
4. Beck, A. *Cognitive Therapy of Personality Disorders (3rd ed.)* / A. Beck, D. Davis, A. Freeman. — New York : The Guilford Press, 2014. — 392 p.
5. Beck A. *Depression: Causes and Treatment* / A. Beck. — 2nd ed. — Pennsylvania : University of Pennsylvania Press, 2009. — 432 p.
6. Young J. *Schema Therapy* / J. Young, J. Klosko, M. Weishaar. — New York : Guilford Press, 2003. — 436 p.
7. Арнц А. *Схема-терапія: модель роботи з частками* / А. Арнц. — Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. — 264 с.
8. Литвиненко О. О. *Адаптація україномовної версії Дюссельдорфського опитувальника схем для дітей* / О. О. Литвиненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». — №3. — 2020. — С. 108–114.

References:

1. Ellis, A. (2009). *Rational Emotive Behaviour Therapy: It Works for Me - It Can Work for You*. Prometheus Books.
2. Westbrook, D., Kennerley, H., & Kirk, J. (2007). *An Introduction to Cognitive Behavioural Therapy*. Sage Publications.
3. McMullin, R. (2009). *The New Handbook of Cognitive Therapy Techniques*. Norton Professional Books.
4. Beck, A., Davis, D., & Freeman, A. (2014). *Cognitive Therapy of Personality Disorders (3rd ed.)*. New York: The Guilford Press.
5. Beck, A. (2009). *Depression: Causes and Treatment (2-ге вид.)*. University of Pennsylvania Press.
6. Young, J., Klosko, J., & Weishaar, M. (2003). *Schema Therapy*. Guilford Press.
7. Arnst, A. (2020). *Skhema-terapiya: model' roboty z chastkamy [Scheme-therapy: model of work with particles]*. L'viv: Halyts'ka vydavnycha spilka [in Ukrainian].
8. Lytvynenko, O. (2020). *Adaptatsiya ukrayinomovnoyi versiyi Dyussel'dorfs'koho opytuval'nyka skhem dlya ditey [Adaptation of the Ukrainian version of the Dusseldorf Schema Questionnaire for Children]*. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences, №3, 108–114* [in Ukrainian].